

MUGĖS IR JŲ VAIDMUO PREKYBOS STRUKTŪROJE VILNIAUS IR KAUNO GUBERNIJOSE 1861–1914 METAIS

Aelita Ambrulevičiūtė

Doktorantė
Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Istorijos katedra
El. paštas: aelita@fan.lt

Ivadas

Rusijos imperijos, į kurios sudėtį XVIII a. pabaigoje buvo inkorporuota Lietuva, ekonominis atsilikimas nuo Vakarų Europos šalių nulėmė lėtą Lietuvos įsitraukimą į industrializacijos procesą. Tačiau industrializacija, vykusi daugiausia už Lietuvos ribų, veikė jos raidą: kraštui įsitraukiant į interlokalinius rinkos mainus, glaudesni prekybiniai ryšiai su Vakarų Europos ir Rusijos rinkomis skatino žemės ūkio ir pramonės produkcijos didėjimą. Tai savo ruožtu sąlygojo vidaus rinkos plėtrą ir veikė prekybą.

Šiame straipsnyje akcentuojami struktūriniai prekybos sistemos pokyčiai, turėję įtakos mugių tinklo plėtrai, išryškėjo po caro administracijos 1861 m. įvykdytų ekonominių reformų. Todėl nagrinėjama tema apima 1861–1914 m. laikotarpį, kai Rusijos imperijoje įvyko feodalinis baudžiavinis ūkis, keitėsi luominė visuomenės struktūra, įsitvirtino prekinė ūkio sistema, plito kapitalistiniai gamybos santykiai ir pan., o Vilniaus ir Kauno gubernijose susiklostė palankesnės sąlygos žemės ūkio gamybos raidai, pramonės plėtrai, gerokai padidėjo prekybos apyvarta ir keitėsi jos struktūra.

Prekybos raidos tyrimai Lietuvos mugėse XIX a. antrojoje pusėje, orientuoti į struktūri-

nus pokyčius, istoriografijoje nesulaukė išsamesnės analizės. Lietuvos ir regiono istoriografijoje šis laikotarpis siejamas su kapitalistinių santykių išsigalėjimu, pramoninės gamybos plėtra, žemės ūkio produktyvumo didėjimu, naujų technologijų diegimu etc., išskiriant veiksnus, paženklinsius baudžiavinės ekonomikos persiorientavimą į rinkos santykius¹. Tad prekybos raidos tyrimus siejant su pramoninės gamybos ir žemės ūkio plėtra, ši raida tyrinėjama kaip makroekonominės sistemos dalis² arba pabrėžiami

¹ Mulevičius L. Kaimas ir dvaras Lietuvoje XIX amžiuje. Vilnius, 2003; Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI–XX a. pirmoje pusėje: Etninės patirties ištakos. Vilnius, 1989; Meškauskas K. Lietuvos ūkis 1900–1940. Vilnius, 1992; Улащик Н. Предпосылки крестьянской реформы в Литве и Западной Белоруссии. Москва, 1965; Meškauskienė M. Ekonominė Lietuvos padėtis Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1900–1913 m.). Vilnius, 1963; Меркус В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. Вильнюс, 1961.

² Merkys V. Lietuvos žemės ūkio produkcijos eksportas 1861–1913 m. // Lietuvos TSR MAD, A serija, t. 3 (40), 1972, p. 101–113; Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976; Jučas M. Baudžiavos irimas Lietuvoje. Vilnius, 1972; Jurginis J., Merkys V. Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija. Nuo seniausiųjų laikų iki Spalio revoliucijos. Vilnius, 1968; Šalčius P. Raštai // Lietuvos prekybos istorija. Vilnius, 1998.

buržuazijos formavimosi, prekybinio kapitalo skverbimosi į gamybą klausimai³. Tačiau žvelgiant į prekybą iš kitų išeities taškų ir kreipiant dėmesį į organizacines formas, prekybos įmonių skaičių ir teritorinį išsidėstymą, prekių apyvartos apimtį⁴ etc., iškyla kita problema – kaip prekyba keitėsi veikiama industrializacijos proceso Lietuvoje ir už jos ribų ir kaip tie pokyčiai sąlygojo prekybos struktūros reorganizavimą.

Straipsnio objektas apribotas Kauno ir Vilniaus gubernijų etnine lietuvių gyvenama teritorija. Nebus nagrinėjami Klaipėdos krašto ir Mažosios Lietuvos ekonomikos klausimai, kuriems aptarti reikėtų atskiro tyrimo. Tais atvejais, kai nebus galima išskirti prekybos plėtros parametrų vien etninėse lietuvių žemėse (pvz., Vilniaus gubernijos mugių apyvarta), bus pasitelkiami bendri „lietuviškų“ ir „nelietuviškų“ apskričių duomenys.

Straipsnyje panaudoti šaltiniai skirstomi į dvi grupes. Pirmiausia tai Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugoma dokumentinė medžiaga: 515 fonde (Vilniaus gubernijos izdo rūmai 1795–1918 m.); 517 fonde (Vilniaus gubernijos mokesčių komisija 1876–1917 m.); 525 fonde (Vilniaus ir Kauno žemdirbystės ir valstybės turtų valdyba); 382 fonde (Vilniaus gubernijos valdybos statybos skyrius). Šiuose fonduose sukaupiti duomenys leidžia tirti prekybos raidą etninėje Lietuvos dalyje ir aptarti prekybos įmonių steigimosi klausimus, prekybos tinklo plėtrą, prekybos struktūros pokyčius.

³ Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. Vilnius, 1990; Truska L. Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš I pasaulinį karą // Lietuvos TSR MAD, A serija, t. 1 (50), 1975, p. 79–91; Jyla A. Lietuvos pramonės buržuazijos formavimosi XIX a. antroje pusėje klausimu // Lietuvos TSR MAD, A serija, 1960, Nr. 2(9).

⁴ Tamošaitienė V. Lietuvos vidaus prekyba 1861–1913 m. ir jos formos // Lietuvos TSR MAD, A serija, t. 2 (55), 1976, p. 27–39.

Antrajai šaltinių grupei priskiriamos caro administracijos valdininkų statistinės ataskaitos ir krašto ekonominės raidos ypatybių apibūdinimas, be kurių prekybos raidos tyrimas nebūtų pakankamas. Deja, daugelio jų teikiami duomenys nėra išsamūs ir neleidžia susidaryti visuminio vaizdo. Kiek įvairesnių statistinių duomenų buvo rasta kasmetinėse Vilniaus ir Kauno gubernijų ataskaitose „Памятные книжки Виленской губернии“ ir „Памятные книжки Ковенской губернии“. Bet ir čia, nesant griežtai nustatytos statistinių duomenų pateikimo sistemos, medžiaga dažnai nesuvienodinta, yra pertrūkių, o pateikiamos bendros gubernijų ekonominės raidos ypatybės, neišskirtos pagal apskritis, kelia keblumų tyrinėjant Lietuvos etnoteritorinės dalies prekybos raidą ar pokyčius dešimtmečiais.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti Kauno ir Vilniaus etninės dalies gubernijų urmo ir mažmeninės prekybos raidą, atsižvelgiant į Vakarų Europos ir Rusijos industrializacijos proceso įtaką. Pasitelkus mugių tinklo pokyčius parodomas prekybos struktūros modernėjimas: tradicinių formų nykimas ir naujų plitimas.

1. Prekyba mugėse ir prekių asortimentas

Iki geležinkelio ir fabrikinės gamybos formos atsiradimo mugėms teko svarbus urminės prekybos vaidmuo – čia lankydavosi pirkkliai ir supirkėjai, vyko stambios prekybinės operacijos, buvo sudaromos sutartys ir pateikiami užsakymai, – ir pirklio duotas žodis bei rankų paspaudimas atstojo sutarčių pasirašymo formalumus. Taip pat į muges suvažiuodavo ir smulkesni pirkkliai, amatininkai bei valstiečiai parduoti savo pagamintą produkciją.

Vilniaus ir Kauno gubernijose itin stambių mugių nebuvo: į vieną reikšmingiausių – Vilniuje vykusią Šv. Jurgio mugę 1849 m. atvežta

prekių už 236 270 rb, parduota už 94 510 rb; 1850 m. – atvežta už 271 210 rb, parduota už 111 530 rb; 1853 m. atvežta už 311 250 rb, parduota už 64 655 rb. 1855 m. Kauno gubernijoje užfiksuotos 45 mugės. Stambesnių buvo dešimt: dvi, į kurias atvežtų prekių suma siekė 100 000 rb, vyko Vidžiuose; į Šv. Trejybės mugę Šatuose prekių buvo atvežta už 48 000 rb; į dvi Zarasų – už 49 000 rb; į Kalvarijos mugę liepos 4–8 dieną atvežta prekių už 20 500 rb. Į keturias muges (Plungėje vasario 22 d. ir birželio 24 d., Vilkmergėje birželio 29 d. ir Jonų mugėje Kaune birželio 24 – liepos 8 d.) atvežtų prekių suma viršijo 10 000 rublių⁵.

Tradicškai mugės vykdavo 1–2 dienas, kartais keletą savaičių, rečiau – mėnesį. Didesnės mugės buvo rengiamos bažnytinių švenčių dienomis, todėl atvykstančiųjų skaičius neretai siekdavo 4000–5000⁶. Labiausiai paplitusios mugės buvo Jonų – birželio 24 dieną (ši mugė įvairiose vietovėse trukdavo nuo vienos dienos iki mėnesio); Šv. Mykolo – rugsėjo 29 dieną, Kristaus Apsireiškimo – sausio 6 dieną arba pirmą sekmadienį po sausio 6 dienos; pirmą trečiadienį po ketvirtinio Gavėnios sekmadienio; Švč. Trejybės – pirmą sekmadienį po Sekminių; Kristaus Atsimainymo – pirmomis rugpjūčio dienomis ir panašiai⁷.

⁵ Памятная книжка Виленской губернии на 1851 год, отд. II, с. 36–38; Памятная книжка Виленской губернии на 1852 год, отд. II, с. 186; Статистический очерк Виленской губернии. Вильно, 1853, с. 116; Памятная книжка Ковенской губернии на 1855 год, отд. II, с. 18–19.

⁶ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Составил генерального штаба капитан А. Корев. Санкт-Петербург, 1861, с. 255.

⁷ Памятная книжка Виленской губернии на 1851 год, отд. II, с. 36–38; Памятная книжка Виленской губернии на 1852 год, отд. II, с. 186; Статистический очерк Виленской губернии, Вильно, 1853, с. 116; Памятная книжка Ковенской губернии на 1855 год, отд. II, с. 18–19; Материалы для статистики Ковенской губернии. Выпуск 1. Ковно, 1868, с. 244; Виленский календарь на 1907 год. Вильно, 1906, с. 132–134; Памятная книжка Ковенской губернии на 1862 год, отд. III, с. 20; Памятная книжка Ковенской губернии на 1863 год, отд. III, с. 26.

Kiekviena mugė išsiskyrė savo tradicijomis ir specializacija. Kasmetinėje Šv. Kazimiero mugėje Vilniuje kovo 3–5 dienomis buvo prekiaujama medžio dirbiniais: kubilais, rėčiais, kibirais, ratais, vežimais, lankais, rogėmis ir kt. Savo produkciją atveždavo Vilniaus, Švenčionių, Ukmergės, Trakų ir kt. aplinkinių apskrčių amatininkai. Suvažiuodavo 1500–2400 vežimų, prikrautų minėtų prekių⁸.

Vilniuje nuo 1826 m. Šv. Jurgio mugė buvo rengiama balandžio 23 – gegužės 15–23 dienomis ir sutapdavo su vadinamaisiais „kontraktais“, tuomet turėjusiais didelę reikšmę. Į mugę suvažiuodavo valstiečiai, žemdirbiai, verslininkai įvairių kontraktų, sutarčių, skolinimosi aktų sudaryti. Be to, kiekvienas, atvažiuavęs į mugę, pirkdavosi būtinų prekių iki kitų kontraktų. Ši mugė garsėjo prekyba Kaukazo šilku, Jaroslavlio drobe, Vologdos nėriniais ir smulkiais dirbiniais iš plieno, metalo, gipso⁹.

Apie ikifabrikinį laikotarpį Lietuvos krašto mugėse vykusią prekybą liudija kad ir L. A. Jucevičiaus pateikiamas XIX a. pirmosios pusės Šiluvos miestelio mugės aprašymas: „[...] gana erdvią aikštę užima paprastai pirkliai rusai iš Rygos, Maskvos, Kijevo, o kai kada net iš Odesos. Jie čia atveža stiklo, porceliano, kailių, konfitūrų, žvakių, muilo ir visokių kitokių prekių, kuriomis verčiasi prekyboje rusų važinėjantieji pirkliai. Armėnai atvažiuoja su šilkais, turkiškais šlafrokais ir kt.“ Vietiniai pirkliai – „Kameneckis iš Raseinių ir Mintaujos pirkliai“ – įsitaisė „tarp kelių dešimčių prastų krautuvėlių it didžiulius perlus galanterijos krautuves“. Vileniečiai prekiaavo „visokiu šlamštu“. Greta jų „eina ilga eilė parduotuvių, kuriose paprastai mieli mūsų žydėliai turi susikūrę savo veiklos sceną“¹⁰.

⁸ Журнал Виленской городской думы за первое полугодие 1903 года, № 2, с. 21.

⁹ Памятная книжка Виленской губернии на 1899 год, ч. II, с. 81.

¹⁰ Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959, p. 371–372.

Ikifabrikinio laikotarpio, kol Lietuvoje nebuvo stambesnės pramonės ir vyravo tradicinės prekybos formos, per mugių tinklą vyko pagrindinės prekybos operacijos: buvo realizuojamos importuotos pramonės prekės ir eksportui skirta vietinės gamybos produkcija; urmu ir mažmena buvo prekiaujama ir žemės ūkio produkcija, ir amatininkų bei namudininkų pagamintais gaminiais, įvairiomis namų apyvokos ir iš kitų regionų atvežtomis pramoninės gamybos prekėmis: gelumbe, vilna, drobe, kartūnu, medvilninėmis ir šilkinėmis medžiagomis; moliniais, stikliniais, fajanso, porceliano, skardiniais, variniais ir padengtais sidabru indais; galanterijos prekėmis, duona, grūdais, vaisiais, druska, tabaku, kanapių pluoštu, linais, degutu, oda, kailiais, žemės ūkio įrankiais, arkliais, galvijais ir kt.¹¹

Tačiau po 1861 m. ekonominių reformų Lietuvoje plėtojantis pramonei pasirodžiusi rinkoje vietinių fabrikų produkcija per mugių tinklą masiškai nebebuvo realizuojama. Priešingai – caro administracijos valdininkų ataskaitose vis rečiau įvardijamos mugėse parduodamos tiek vietinės gamybos, tiek importuotos pramonės prekės. Netgi nuo devintojo dešimtmečio vidurio, padaugėjęs fabrikų ir gerokai padidėjęs pagamintos fabrikinės produkcijos apimtims¹², pramonės produkcija nebeapildė mugių prekių asortimento. Nepavyko aptikti nuorodų, kad būtų įsteigta nors viena specializuota pramonės prekių mugė, nors yra paminėta, jog XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje mugėse buvo prekiauta gatavais rūbais, avalyne, baltiniais¹³, – t. y.

pramonės produkcija. Veikiausiai ši nedidelė pramonės prekių dalis per mažmeninės prekybos tinklą į muges patekdavo per perpirkėjus ir buvo skirta vietinių gyventojų poreikiams tenkinti. O štai nuolatinė pramoninė vartojimo prekių gamyba XIX a. aštuntajame–dešimtajame dešimtmečiuose susikūrė savą jų realizavimo tinklą.

Iš minėtų ataskaitų matyti, kad nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio Vilniaus ir Kauno gubernijų pagrindinį mugių prekių asortimentą sudarė vietinių veislių arkliai, galvijai ir kt. gyvuliai, paukščiai, smulkios prekės, grūdai, indai, pakinktai, pigios manufaktūrinės prekės, drobė, vilnos medžiagos, sėmenys, sėklos, kanapių pluoštas, pakulos, pūkai ir plunksnos, šeriai, ašutai, vaisiai ir uogos, derva, vynas, degtinė, kiaušiniai ir pan.¹⁴ – t. y. žemės ūkio produkcija. Kadangi buvo paklausi užsienyje, ji ir sudarė didžiąją mugių prekybos apyvartos dalį.

Matyt, šią gubernijų prekybos specifiką lėmė Lietuvos ekonominės raidos sąlygos: krašto ekonomika tiesiogiai priklausė nuo caro valdžios ekonominės politikos*, kuri stabdė regiono ekonomikos augimą. Kartu jai darė įtakos ir pasaulinės kapitalistinės ekonomikos konjunkūros svyravimai. Tuomet, nepaisant caro administracijos nustatytų apribojimų vietiniam verslui, glaudesni Lietuvos krašto prekybiniai ryšiai su

¹¹ Памятная книжка Ковенской губернии на 1863 год, отд. III, с. 24; Памятная книжка Ковенской губернии на 1871 год, отд. II, с. 150.

¹² *Meškauskas K., Pūronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 161.

¹³ *Гуковский К.* Местечко Яново // Памятная книжка Ковенской губернии на 1894 год, отд. IV, с. 135.

¹⁴ Памятная книжка Ковенской губернии на 1892 год, отд. III, с. 48; Памятная книжка Ковенской губернии на 1912 год, отд. III, с. 11: tas pats aprašymas 1890–1900 m.

* Įvairūs normatyviniai aktai, ribojantys pasienio regionų prekių eksportą, protekcionistinė muitų politika, muitų karas su Prūsija (1891–1894 m.), nesirūpinimas stambiosios pramonės vystymusi krašte, rusifikacinės politikos ekonominės priemonės etc. – plačiau žiūrėti: *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje. Vilnius, 1996; *Meškauskas K.* Lietuvos ūkis 1900–1940 metais; *Meškauskas K., Pūronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu; *Vėbra R.* Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje.

Vakarų Europos ir Rusijos rinka skatino gamybos raidą ir vidaus rinkos plėtrą. Tąd konkurencijos sąlygomis vietiniai verslininkai pradėjo kreipti gamybą į tai, ko trūko Rusijos rinkoje (nes su jos gaminiais dar buvo pajėgūs konkuruoti), o į užsienį siuntė tas žaliavas bei žemės ūkio gamybos produkciją, kuri nesudarė konkurencijos centrinių Rusijos imperijos gubernijų dvarininkams ir pigumu galėjo konkuruoti Vakarų rinkoje.

Nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio krašto prekybai svarbios tapo arklių mugės. Čia pagrindiniai tarpininkai žydai dideliais kiekiais supirkinėjo geriausius arklius parduoti užsienyje: per Virbalio muitinę iš Kauno ir Vilniaus gubernijų arkliai buvo išvežami į Prūsiją, o Plungės žydai „specializavosi“ parduoti arklius Anglijoje¹⁵. Jų išvežimą užsienin skatino palankios sąlygos: prekyba arkliais nebuvo apdėta muitų mokesčiais¹⁶. Vilniaus gubernijoje šešiose vietovėse vyko 18 kasmetinių arklių mugių. Lietuviškojoje gubernijos dalyje arklių buvo parduodama nedaug. Ten parduodami vietinių veislių arkliai dėl mažų kainų (20–60 rb, rečiau 80 rb už arklį) ir ištvermingumo buvo populiarūs užsienio rinkoje. Prekiauta ir brangiais veisliniais žirgais, kurių kainos siekdavo 150–400 rublių¹⁷. Lietuviškoje Vilniaus gubernijos dalyje stambesnių arklių mugių nebuvo, užtat Kauno gubernijoje – net keturios: Raseiniuose, Kelmėje, Kražiuose, Žagarėje¹⁸. Nuo 1910 m. Šiauliuose arklių mugės buvo rengiamos kiekvieną pirmadienį¹⁹.

Nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio padidėjus Prūsijos rinkoje gyvulininkystės produktų paklausai, eksportui pradėta auginti kiaules. Supirkėjai vokiečiai daug jų pirkto Žemaitijoje ir po 1000 gindavo į Prūsiją²⁰. Apie devintojo dešimtmečio vidurį eksportui pradėta auginti žąsis, kurių užpirkti kiekvienais metais suvažiuodavo Prūsijos pirkliai. Jiems tai buvo pelningas verslas. Pavyzdžiui, Rokiškyje gyvenantys du Prūsijos piliečiai vertėsi prekyba žąsimis. Jie per nepilnus tris rudens mėnesius 1893 m. iš Rokiškio geležinkelio stoties geležinkeliu į Vokietiją išvežė 60 vagonų žąsų (vieno vagono talpa apie 1200 paukščių, kurių vieno kaina Vokietijoje siekė 5–6 markės*, t. y. 15–18 rb už vienetą. Kauno gubernijoje vienos žąsies vidutinė kaina siekė 0,9 rb, t. y. apie 0,33 markės)²¹.

Daugelis Kauno ir Vilniaus gubernijų mugių specializavosi prekiauti linais bei linų produkcija. Lietuviški linai buvo eksportuojami į Prancūziją ir Vokietiją, Belgiją ir Angliją, Austriją²², auginami pardavimui į Rygą, Daugpilį, Peterburgą, Karaliaučių, nes ten turėjo didelę paklausą (kaina siekė 2–10 rb už pūdą). Iš Trakų ir Švenčionių apskričių į Daugpilį buvo eksportuojami kriaušės ir obuoliai (2–6 rb už pūdą).²³ Be to, Vilniaus gubernija eksportavo kanapių pluoštą, išdirbtas odas²⁴. Iš Kauno guber-

²⁰ Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI–XX a. pirmoje pusėje: etninės patirties ištakos, p. 98.

* Pagal 1893 m. valiutų kursą 1 markė prilygo 2,99 rublio // Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 179.

²¹ Гуковский К. Новоалександровский уезд // Памятная книжка Ковенской губернии на 1895 год, отд. IV, с. 222.

²² Gildinių ir negildinių prekybos įmonių, mokančių mažmeninę rinkliavą, 1893 m. žiniaraštis, LVIA, f. 517, ap. 1, b. 49, l. 169, 172, 176, 179; Памятная книжка Ковенской губернии на 1895 год, отд. IV, с. 228.

²³ Памятная книжка Виленской губернии на 1888 год, ч. II, с. 8.

²⁴ Памятная книжка Виленской губернии на 1892 год, ч. II, с. 14.

¹⁵ Торговля по Плуңгянам // К Памятной книжке Ковенской губернии на 1900 год, отд. III, с. 116.

¹⁶ *Tamsoaitienė V.* Lietuvos vidaus prekyba 1861–1913 m. ir jos formos // Lietuvos TSR MAD, A serija, t. 2 (55), 1976, p. 33.

¹⁷ Памятная книжка Виленской губернии на 1891 год, ч. II, с. 15.

¹⁸ Памятная книжка Ковенской губернии на 1879 год, отд. II, с. 359.

¹⁹ Памятная книжка Ковенской губернии на 1912 год, отд. II, с. 46; Памятная книжка Ковенской губернии на 1913–1915 год, отд. II, с. 48.

nijos buvo vežamas miškas, grūdai, degtinė, bakalėjos prekės²⁵. Ypatingą paklausą turėjo Kauno gubernijoje namudininkų gaminama tekstilė, galvijai ir kiti naminiai gyvuliai, žemės ūkio produktai²⁶.

Tačiau agrarinių verslų vyravimas Lietuvos krašto ekonomikoje neturėjo didelės įtakos mugių persiorientavimui prekiauti žemės ūkio produkcija. Tiesiog diferencijavusis prekių realizavimo būdams, pramonės produkciją pradėta realizuoti per urminių sandėlių ir parduotuvių tinklą arba tiesiogiai iš gamyklų (žr. toliau), o mugėse, didėjant žemės ūkio gamybai, ėmė vyrauti prekyba žemės ūkio produkcija. Čia urmu ir mažmena savo gaminius parduodavo stambūs ir smulkūs žemės ūkio gamintojai, valstiečiai ir amatininkai. Šį reiškinį veikiausiai reikia aiškinti ne tiek krašto ekonominiu atsilikimu ar agrarinių verslų vyravimu, kiek gamybos, prekybos ir transporto struktūrų modernėjimu.

2. Mugių prekybos pokyčiai

Lietuvai įsitraukiant į interlokalinius rinkos maišus, didėjo užsienio ir tarpregioninės prekybos reikšmė. Plečiantis eksporto galimybėms didėjo fabrikinės ir žemės ūkio gamybos apimtys, plėtėsi vidaus prekybos tinklas: daugėjo gyvenviečių, kur buvo leidžiama rengti kassavaitinius turgus ir metines mugės, didėjo parduotuvių bei urmo sandėlių skaičius miestuose ir miesteliuose, gerėjo bendri prekybos apyvartos rodikliai (žr. toliau).

Jau XIX a. viduryje, siekdama sutvarkyti mokesčių sistemą, caro administracija „valstiečių patogumui bei jų pajamų didinimui“ vis didesniam miestelių skaičiui teikė teisę rengti kassa-

vaitinius turgus ir metines mugės²⁷, kartu plėsdama vidaus prekybos tinklą. Dokumentinė medžiaga apie naujų prekybos punktų steigimą rodo, kad dar XIX a. viduryje prekybos tinklas buvo retas: dažname miestelyje visai nebuvo prekymečių arba buvo labai nedaug – 2–3, rečiau 4 metinės mugės, o kassavaitiniai turgūs paprastai vykdavo didesniuose miesteliuose ir miestuose.

Žinoma, kad Vilniaus apskrityje iš 8 minių valstybinių dvarų iki 1843 m. tik Krėvoje vyko dvi mugės per metus, kitų Vilniaus apskrities valstybinių dvarų (Dieveniškų, Trobų, Inturkės, Bystravnicos, Nemenčinės, Buivydių ir Kernavės) gyventojai tenkinosi sekmadieniais turgumis. Trakų apskrityje tik Stakliškių ir Punios valstybiniuose dvaruose buvo rengiama po dvi kasmetines mugės. Švenčionių apskrities valstybiniuose dvaruose mugių iš viso nebuvo²⁸.

Sunku nustatyti tikslų miestelių, kuriuose nebuvo rengiamos metinės mugės ar savaitiniai turgūs, skaičių, bet dar XIX a. viduryje Vilniaus ir Kauno gubernijose tokių miestelių būta. Pavyzdžiui, Dieveniškų ir Jonų miesteliuose grafo Pliaterio prašymu tik 1851 m. gautas valdžios leidimas rengti septynias metines mugės ir savaitinius turgus – trečiadieniais, penktadieniais,

²⁵ Памятная книжка Ковенской губернии на 1879 год, отд. II, с. 357.

²⁶ Памятная книжка Ковенской губернии на 1892 год, отд. III, с. 48.

²⁷ Leidimas Dieveniškų ir Jonų miesteliams dėl mugių rengimo, LVIA, f. 525, ap. 13, b. 80, l. 8a; Gildinių ir negildinių prekybos įmonių, mokančių mažmeninę rinkliavą, 1893 m. žiniaraštis, ten pat, f. 517, ap. 1, b. 49, l. 5.

²⁸ Valstybės turtų Vilniaus apygardos valdybos 1843 m. rugpjūčio 31 d. žiniaraštis valstybės turtų Vilniaus skyriaus valdybai dėl rengiamų Vilniaus apygardoje valstybiniuose dvaruose prekymečių, ten pat, f. 525, ap. 13, b. 162, l. 24; Valstybės turtų Vilniaus apygardos valdybos 1843 m. spalio 5 d. žiniaraštis valstybės turtų Vilniaus skyriaus valdybai dėl rengiamų Trakų apskrityje valstybiniuose dvaruose prekymečių, ten pat, l. 26; Valstybės turtų Švenčionių apygardos valdybos 1843 m. rugpjūčio 22 d. žiniaraštis valstybės turtų Vilniaus skyriaus valdybai dėl rengiamų Švenčionių apskrityje valstybiniuose dvaruose prekymečių, ten pat, l. 28.

sekmadieniais²⁹; Stakliškių miestelyje šeštajame dešimtmetyje leista rengti jau tris mugės per metus³⁰; Gudiškiuose valstiečių prašymu mugės rengti leista 1852 m.; Lentvaryje mugių vis dar nebuvo³¹.

Dėl reto prekybos tinklo miestelių, kuriuose nebuvo prekymečių, gyventojams kildavo nemažai nepatogumų. Apsipirkti ar savo pagamintą produkciją parduoti jie turėjo vykti į gretimus miestelius, neretai už 20–30 km. Tačiau tankėjant vidaus prekybos tinklui, didėjant prekybos įmonių įvairovei ir daugmaž tolygiai joms išsidėstant gyvenvietėse, plėtėsi valstiečių prekyba, bet drauge smulkėjo pačios įmonės ir mažėjo jų apyvarta.

Taigi, plečiantis mugių tinklui (Kauno gubernijoje 1863 m. mugės buvo rengiamos 27 miestuose ir miesteliuose, 1883 m. – 56, 1893 m. – 79, 1903 m. – 86, 1913 m. – 93³². Vilniaus gubernijos lietuviškojoje dalyje 1879 m. mugės buvo rengiamos 18 miestų ir miestelių, 1889 m. – 19, 1895 m. – 27, 1911 – 35³³) gerokai sumažėjo atskirų mugių prekybos apyvarta ir pačių mugių reikšmė. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ryškėjo mugių, kaip didmeninės prekybos formos, nykimo tendencijos.

²⁹ Valstybės turtų valdybos 1846 m. vasario 17 d. leidimas rengti Dieveniškų miestelyje mugės ir prekymečius, ten pat, b. 80, l. 8; Vilniaus gubernijos valdybos 1851 m. gruodžio 11 d. leidimas Švenčionių apskrities valstybiniam miesteliui Dieveniškės rengti kassavaitinius turgus antradieniais, ten pat, l. 31.

³⁰ Kauno gubernijos valdybos 1851 m. kovo 31 d. leidimas Stakliškių miesteliui dėl trijų mugių per metus rengimo, ten pat, b. 121, l. 9a.

³¹ Trakų apygardos valstybės turtų valdybos 1851 m. balandžio 21 d. patvirtinantis dokumentas dėl leidimo Gudiškių miestelyje rengti kassavaitinius prekymečius, ten pat, b. 263, l. 7a.

³² Памятная книжка Виленской губернии на 1864, 1884, 1895, 1905, 1915 год.

³³ Памятная книжка Виленской губернии на 1881 год, ч. II, с. XXV–XXIX; Памятная книжка Виленской губернии на 1891 год, ч. II, с. 130–135; Памятная книжка Виленской губернии на 1897 год, ч. II, с. 62–67; Памятная книжка Виленской губернии на 1913 год, ч. II, с. 14–23.

Nors 1861–1914 m. kiekvienoje gubernijoje je rengiamų mugių skaičius nuolat didėjo (žr. 1 lentelę), daugelis jų buvo smulkios ir tenkino tik vietinių gyventojų poreikius. Didesnių mugių skaičius Kauno gubernijoje neviršijo 40 per metus, Vilniaus gubernijos etninėje dalyje – 21. Prekių apyvarta atskiroje mugėje septintajame–devintajame dešimtmečiuose dažniausiai siekė 2000–3000 rb, rečiau – 6000–10 000 rb, o didesnių mugių apyvarta neviršijo 40 000 rb. Tik ilgiau trunkančiose mugėse, pavyzdžiui, Kelmės miestelio arklų mugėje vasario 2–26 dienomis ar Vilniuje Jurgio mugėje balandžio 23 – gegužės 15–23 dienomis ir pan., atvežtų prekių suma siekdavo 100 000–300 000 rb, pardavimo svyravo nuo 50 000 iki 180 000 rublių³⁴.

XX a. pradžioje daugumos mugių prekybos apyvarta dar labiau sumažėjo. Pirmajame XX a. dešimtmetyje Šv. Jurgio mugė Vilniuje galutinai prarado savo tradicinį „kontraktų“ pobūdį ir tapo pramogų vieta. Čia greta prekystalių buvo statomi įvairūs kioskai su atrakcionais ir šaudyklos, rodomi akrobatiniai triukai ir teatrų spektakliai³⁵. XX a. antrojo dešimtmečio pradžioje ši, kadaise svarbi, mugė visiškai sunyko. 1912 m. jos trukmė sutrumpėjo nuo vieno mėnesio iki vienos dienos ir pastebimai krito prekybos apyvarta: 1876 m. į Jurgio mugę buvo atvežta prekių už 312 750 rb, parduota už 114 150 rb; 1877 m. atvežta už 274 600 rb, parduota už 117 400 rb; atitinkamai: 1878 m. – 218 500 rb ir 89 670 rb;

³⁴ Памятная книжка Виленской губернии на 1878–1882, 1886 год, ч. II с., XII; Материалы для статистики Ковенской губернии, с. 244.

³⁵ Gubernijos valdybos Vilniaus statybos skyriaus 1905 m. gruodžio 20 d. protokolas, ten pat, f. 382, ap. 2, b. 1327, l. 2; Vicegubernatoriaus 1906 m. gegužės 26 d. nurodymai Vilniaus gubernijos inžinieriui, ten pat, l. 9; Miesto valdybos narių 1907 m. balandžio 18 d. raštas Vilniaus gubernijos valdybos statybos skyriui, ten pat, l. 13; Vilniaus miesto valdybos narių raštas Vilniaus gubernijos valdybos statybos skyriui, ten pat, l. 17.

1879 m. – 171 500 rb ir 66 800 rb; 1880 m. – 120 500 rb ir 51 400 rb; 1884 m. – 216 300 rb ir 102 600 rb; 1912 m. – 1300 rb ir 890 rublių³⁶.

Toks prekybos apyvartos mugėse smukimas būdingas ir kitoms vietoms. Nors XIX a. antrosios pusės statistika rodo bendrą mugių skaičiaus ir prekybos apyvartos jose didėjimą (žr. 1–3 pav.), vis dėlto išsamesnė duomenų analizė rodo prekybos apyvartos atskiroje mugėje mažėjimą nuo XIX a. devintojo dešimtmečio (žr. 2–3 lentelę). Bendras prekybos apyvartos didėjimas mugėse greičiau rodo kiekybinį šio tinklo plitimą, žemės ūkio gamybos intensyvėjimą, valstiečių ūkių komercializavimą ir įsitraukimą į prekybą, nei mugių, kaip prekybos formos, klestėjimą.

Pirmiausia mugių, kaip didmeninės prekybos formos, nykimui turėjo įtakos stambaus verslo kuriami nauji prekių pardavimo būdai, kurių reikalavo fabrikinės gamybos plėtra ir didėjančios gamybos apimtys. Rinkos sąlygomis mugių lokalumas ir sezoniskumas visiškai neatitiko fabrikinės produkcijos pardavimo reikalavimų. Įmonės nenorėjo laikyti pagamintos produkcijos keletą mėnesių, laukdamos artėjančios mugės. Tam reikėtų specialių gerai saugomų erdvių patalpų; antra – įmonių valdyba turėtų iš anksto tiksliai apskaičiuoti gamybos apimtį ir nuspėti vienos ar kitos prekės paklausą. To, neištyrus rinkos ir nežinant vartotojų poreikių, nustatyti beveik neįmanoma – nebent atsitiktinai. Sunku įsivaizduoti, kad, pavyzdžiui, „Brolių Tilmansų ir Co“ vinių gamykla (įsteigta 1867 m., 1893 m. rekonstruota), kuri per metus pagamindavo varžtų už 600 000 rb ir vinių už 100 000 rb³⁷, kelis mėnesius kauptų gaminius, laukdama artėjančios mugės. Toks pardavimo būdas tikrai neišiamai atsilieptų gamybai, mažintų pelną.

Matyt todėl, plintant fabrikiniai gamybai, dėl prekybos mugėse ypatumų didelio masto pramoninių prekių didmeninė prekyba jose neplito. Mugėse buvo parduodama tik nedidelė pramonės (atvežtinių ir vietinės gamybos) prekių dalis, skirta vietinių gyventojų poreikiams tenkinti. Tai patvirtina Kauno ir Vilniaus gubernijų valdininkų ataskaitos, kuriose paminėta, jog gubernijų mugėse pagrindinį vidaus rinkos prekių asortimentą sudarė žemės ūkio produkcija ir namudininkų bei amatininkų gaminiai (žr. pirmiau).

Palyginus Lietuvos fabrikinės gamybos augimo duomenis su mugių prekybos apyvarta pramonės krizių metu (1873–1878, 1883–1887, 1890–1893, 1900–1903 m.) taip pat matyti, kad didelio masto pramoninių prekių didmeninė prekyba mugėse nevyko. Pramonės krizių, kurios, kad ir pavėluotai, veikė Lietuvos krašto pramoninę gamybą (palyginimui žr. 1–4 pav.), metu gerokai sumažėjo ir fabrikų, ir pramonės darbininkų skaičius, ir gamybos apimtys. Tačiau prekybos apyvarta mugėse ne tik nemažėjo, bet ir 1890–1893 ir 1900–1903 m. krizių metu padidėjo (žr. 2, 3 pav.). Apyvartos smukimas mugėse labiau priklausė nuo: derlingų / nederlingų metų kaitaliojimosi sukeltų žemės ūkio produktų kainų svyravimų (1865, 1867, 1868 m. buvo nederlius Lietuvoje, 1891–1892 m. – Rusijos imperijos centinėje dalyje); žemės ūkio produktų paklausos didėjimo Vakarų rinkoje (1887–1889 m. buvo nederlius Vakarų Europoje, aštuntajame dešimtmetyje padidėjo arklių paklausa, Prūsijos rinkoje – gyvulininkystės produktų paklausa); Rusijos valdžios muitų įstatymų kaitos (1890 m. 10% sumažėjo eksportuojamų grūdų geležinkelio tarifai; 1894 m. pasibaigė nuo 1891 m. trukęs Rusijos–Vokietijos „muitų karas“) ir agrarinės krizės, kuri dėl pigių JAV grūdų eksporto į Europą prasidėjo nuo aštuntojo dešimtmečio antrosios pusės ir su pertraukomis tęsėsi iki XIX a. paskutiniojo dešimtmečio vidurio.

³⁶ Памятная книжка Виленской губернии на 1878–1882, 1886, 1913 год.

³⁷ Lietuvos energetika iki 1940 m. Vilnius, 1982, p. 56; Technikos paminkliniai objektai. Vilnius, 1984, p. 26.

Kita vertus, plečiantis fabrikinėi gamybai, XIX a. pabaigoje kito prekių realizavimo struktūra: fabrikinę produkciją pradėta realizuoti per urminių sandėlių tinklą arba tiesiogiai iš šalia gamyklos steigiamų specializuotų parduotuvių, o žemės ūkio – mugėse ir per žemės ūkio produkcijai (grūdams, linams, miškui etc.) steigiamų specialių urminių sandėlių tinklą. Pastarasis taip pat užėmė dalį mugių realizavimo rinkos ir kiekibiškai sumažino prekių srautus į jas. Todėl diferencijavusis prekių realizavimo rinkai, prekybos apyvarta atskiroje mugėje sumažėjo, jų vaidmuo prekybos struktūroje po truputį menko, ilgainiui teliko simbolinio pobūdžio. Ir šiomis dienomis išlikusiose tradicinėse mugėse prekiaujama namudininkų ar amatininkų būdu pagamintomis prekėmis, išlaikant senas lietuvių liaudies meno tradicijas.

Prekybos nykimą mugėse ir jų persikvalifikavimą prekiauti žemės ūkio produkcija patvirtina ir caro administracijos valdininkų ataskaitos: „I XIX a. pabaigą mugėse daugiausia vyko vietinės reikšmės prekyba žemės ūkio ir gyvulininkystės produkcija, naminiais paukščiais ir gyvuliais, taip pat vietinių amatininkų pagamintomis prekėmis, skirtomis vidaus rinkai. Mugės nuo turgų pradėjo skirtis tik atvykstančių žmonių skaičiumi ir rengiamais pasilinksminimui balaganais su gira ir meduoliais“³⁸ – taip mugės aprašomos ataskaitose ištisus du dešimtmečius: 1890–1913 metais.

Tačiau buvo ir kitų priežasčių, lėmusių mugių sunykimą. Atsiradus geležinkeliiui ir pagerėjus susisiekimui, užsimezgė nuolatiniai ryšiai su fabrikinės gamybos centrais, o mugių reikšmė kasmet blėso: „Paviljonų skaičius [Šv. Jurgio] mugėje kiekvienais metais mažėja, kaip ir jos gyvybingumas. Daugiausia čia prekiauja vietiniai

pirkliai užsigulėjusiomis miesto parduotuvėse prekėmis.“³⁹

Geležinkelio atsiradimas paveikė, ypač Krymo karo metu, Kaune suklestėjusią Jonų mugę* (birželio 24 – liepos 7 dieną). Ji nustojo egzistuoti apie aštuntojo dešimtmečio vidurį, 1873 m. nutiesus Liepojos–Poltavos geležinkelio liniją. Kai naujosios linijos pradinis mazgas, įrengtas Kaišiadoryse (apie 38,4 km nuo Kauno) aplenkė Kauną, prekes tapo patogiau gabenti į Kaišiadoris, o iš ten tiesiai į Liepoją⁴⁰. Kauno, kaip prekybos centro, likusio pagrindinio sausumos prekybos kelio nuošalyje, reikšmė sumenko.

Be to, geležinkelio tiesimas pagyvino tarpgigioninį prekių vežimą tiek šalies viduje, tiek iš / į užsienį. Tuomet gamybos įmonėms atsivėrė galimybės nepertraukiamai tiekti produkciją užsakovams. Kad būtų patogiau transportuoti ir realizuoti prekes, įmonės pradėta steigti šalia geležinkelio, greta jų urminei prekybai – sandėlius, o mažmeninei prekybai – specializuotas parduotuves: „Kauno gubernijoje urmo prekyba ketaus gaminiais vyksta tiesiogiai iš gamyklų, o mažmeninė – iš parduotuvių, prekiaujančių metalo gaminiais.“⁴¹ Taip pat šalia geležinkelio buvo statomi sandėliai žemės ūkio produkcijai: „Vienas užsienietis Predo, supirkinėjantis linus, pasistatė netoli Šeduvos geležinkelio stoties namą ir įrengė didžiulius sandėlius, prie kurių, susitaręs su Liepojos–Poltavos geležinkelio vadybe, pratęsė geležinkelio atšaką vagonams pri-

³⁹ Памятная книжка Виленской губернии на 1892 год, ч. 2, с. 15.

* Kaunas įsikūręs šalia plento, ilgą laiką buvusio pagrindiniu traktu, jungiančiu Peterburgą su Varšuva ir Karaliaučiumi, Berlynu ir Vakarų Europa. Todėl miestas, tapęs svarbiu prekybos mazgu, ypač suklestėjo Krymo karo metu, kai dėl visų Rusijos uostų blokados imperijos prekyba buvo vykdoma tik sausumos keliais.

⁴⁰ Заметки о городе Ковне // Памятная книжка Ковенской губернии на 1875 год, отд. II, с. 219–220.

⁴¹ Памятная книжка Ковенской губернии на 1894 год, отд. IV, с. 179.

³⁸ Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год, отд. III, с. 83.

važiuoti linų krauti. Metinė pirklio apyvarta siekdavo 500 000 rb ir daugiau.⁴²

Nors sandėlių bei parduotuvių būta ir anksčiau ir tokia prekybos forma nėra XIX a. antrosios pusės išradimas, labiausiai ji išpopuliarėjo plečiantis fabrikinė gamybai. Nuo šiol sandėliuose prekės ne tik buvo kaupiamos ir saugomos prieš transportuojant, bet ir pradėdama prekiauti tiesiogiai iš sandėlių.

Iš sandėlių buvo prekiauta ir importuotomis prekėmis (skirtomis vidaus rinkai), ir vietinės gamybos prekėmis (skirtomis eksportui ir vidaus rinkai). Žinoma, kad Šiauliuose 1876 m. buvo 9 parduotuvės-sandėliai ir 276 krautuvės, tačiau naujai pastatytos dar 7 parduotuvės-sandėliai (77%) ir tik 29 krautuvės (10,5%)⁴³. Vilniuje apie 1893–1894 m. buvo trys sandėliai, prekiaujantys neišdirbta oda. Kiekvieno jų metinė apyvarta siekė iki 100 000 rb, pajamos – apie 20%. Taip pat šiame mieste buvo 5–7 grūdų sandėliai (metinė apyvarta šaltinyje nenurodoma – A. A.), kurie supirkdavo žemės ūkio produkciją, bet prekes tiekė tik vietinei rinkai ir aplinkiniams miesteliams. 10 urminių metalo sandėlių metinė apyvarta siekė 300 000 rb per metus. Keturi urminiai sandėliai prekiaavo vilna, skudurais ir kaulais su Ryga ir Sankt Peterburgu. Šaltinyje nurodoma, kad ypač klestėjo prekyba malkomis (tokių sandėlių skaičius padidėjo nuo šešių 1862 m.⁴⁴ iki 20 – 1893 m.)⁴⁵.

Šalia geležinkelio statomi sandėliai (ypač stambioms prekėms, pvz., žemės apdirbimo technikai, įrankiams, mašinoms ir tokioms prekėms kaip anglis, trąšos, grūdai, statybinės medžiagos

etc.) tapo nuolatinė urminės prekybos forma. Iš sandėlių prekes pirkdavo stambūs užsienio ir vietiniai pirkliai, taip pat vietiniai smulkūs prekybininkai, turėję mažmeninės prekybos parduotuves.

Kartu, XIX a. pabaigoje pradėjus praktikuoti tokią prekių realizavimo formą kaip išankstiniai prekybos įmonių susitarimai su gamybos įmonėmis, mugių reikšmė išblėso netgi atokiuose regionuose. Gamintojas arba stambesnis prekybininkas siusdavo komivojažierių ar valdytoją su prekių pavyzdžiais į kitas vietas ieškoti prekių realizavimo rinkos ir tik suradus užsakovą, prekės buvo pristatomos į vietą⁴⁶. Tokiam pardavimo rinkos paieškos būdai nereikėjo iš anksto gabenti prekes į tam tikrą prekybos vietą; o pasisėkus – prekybos operacijos buvo vykdomos tiesiogiai tarp abiejų šalių.

Mugių nykimą taip pat spartino XIX a. antrojoje pusėje išsiplėtęs turgų tinklas. Rinkos sąlygomis mugių lokalumas ir sezoniskumas tik iš dalies tenkino žemės ūkio produktų gamintoją ar amatininką. Todėl turgūs (jų darbo grafikas buvo pastovesnis – rinkdavosi 1–3 kartus per savaitę) buvo rimti konkurentai mugėms.

Turgūs viliojo valstiečius, siekiančius gauti kuo didesnę pelną iš savo pagamintos produkcijos. Be to, čia produktų supirkimo kainos visuomet būdavo didesnės nei supirkimo kainos kon-torose*. Todėl turgaus, kaip urminės prekybos

⁴² Мамонов И. Торговля и промышленность Российской империи. Москва, 1895, с. 32.

* Išaugęs gamintojas neveža jų tiesiogiai į kontorą, kur jau paskelbtos kainos, o būtinai veža į turgų, siekdamas gauti didesnę pelną. Gauti 1–2 rb daugiau už birkavą (163,805 kg) – gamintojui didelė nauda. Rokiškio linų supirkimo kontora paskelbė kainą už pirmos rūšies linus 40 rb, o supirkėjas jam siūlo 41–42 rb, todėl gamintojas ir veža į turgų pas supirkėją, visada žyda, kuris, pirkdamas ir mokėdamas 1–2 rb daugiau, o pats pardavinėdamas pigiau, savaime aišku, siekia apgauti gamintoją, sverdamas linus svirtuvu su paklaida. Pasvėręs linus dar namie ir persverdamas juos vietoje, gamintojas stebisi, kad linų svoris sumažėjo. Todėl ir nesutinka linų parduoti. Tuomet prie jo prieina kiti tokie pat supirkė-

⁴² Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год, отд. IV, с. 81.

⁴³ Памятная книжка Ковенской губернии на 1886 год, отд. II, с. 255.

⁴⁴ Памятная книжка Виленской губернии на 1862 год, отд. II, с. 8.

⁴⁵ Gildinių ir negildinių prekybos įmonių, mokančių mažmeninę rinkliavą, 1893 m. žiniaraštis, LVIA, f. 517, ap. 1, b. 49, l. 165a, 166, 168, 169.

formos, reikšmė taip pat padidėjo. Turgūs kartu su steigiamais sandėliais ir specializuotomis plautaus vartojimo gatavų prekių prekybos įmonėmis mažino mugių reikšmę. Mugės tapo amatininkiško pobūdžio gaminių, žemės ūkio ir gyvulininkystės produkcijos pardavimo vietomis. Čia žemdirbiai ar amatininkai, gaminantys rinkai, tiesiogiai, be tarpininkų galėjo prekiauti savo pačių pagamintais produktais. Todėl didėjančios mugių skaičius veikiau rodo ryškėjančias žemės ūkio komercializavimo tendencijas, valstiečių ūkio perorientavimą į gamybą rinkai, jų įsitraukimą į prekybą ir vartimą verslininkais.

Išvados

1) Vilniaus ir Kauno gubernijų prekybos organizavimo pokyčiai sutapo su industrializacijos procesu, vykusiu daugiausia už Lietuvos ribų. Lietuvos įsitraukimas į tarpregioninę rinką gerino eksporto galimybes, kartu didėjo fabrikinės ir žemės ūkio gamybos apimtys, plėtėsi vidaus prekybos tinklas ir gerėjo bendri prekybos apyvartos rodikliai.

jai, sveria linus, randa jų svorį tokį, kokį ir sakė supirkėjas. Vargais negalais įsitikinęs paskelbto svorio teisingumu pardavėjas parduoda savo prekę. Bet kitą kartą veždamas linus į turgų ir jau nepasitikėdamas nei savo svars-tyklėmis, nei pirklio, stengiasi pats apgauti supirkėją, todėl drėkina linus arba į ryšulio vidų įkiša iki 5 svarų (apie 2 kg) molio gabalą. Supirkėjas žydas, nupirkęs linų birkavą (su „papildymais“ ryšuliuose – A. A.) 2 rubliais brangiau, norėdamas susigražinti tą skirtumą ir dar užsi- dirbti, prieš perparduodamas linus apvynioja juos stora virve ir dar kartą sušlapina. Parduodamas pūdą už 4 rb, jis gauna 44 rb vietoj sumokėtų 40 rb, vadinasi, susigražina permokėtus 2 rb ir tiek pat uždirba // Памятная книжка Ковенской губернии на 1895 год, отд. IV, с. 227.

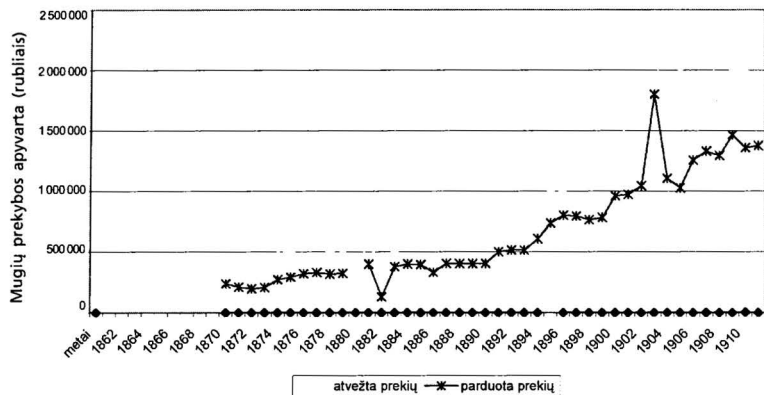
2) Plečiantis vidaus prekybos tinklui, mažėjo atskirų prekybos įmonių apyvarta. Mugių prekyboje tai matyti iš jų skaičiaus didėjimo ir prekybos apyvartos atskiroje mugėje mažėjimo. Kartu šio prekybos tinklo svarbą mažino geležinkelio tiesimas (suteikęs galimybę nepertraukiamai realizuoti prekes) ir plintanti pramoninė gamyba (kuriai reikėjo naujų prekių realizavimo formų).

3) Didmeninėje pramonės prekių prekyboje tiems pokyčiams turėjo įtakos vis didėjančios fabrikinės gamybos apimtys, dėl ko atsirado fabrikinėi pramonei būdingas poreikis nuolat realizuoti produkciją rinkoje. Šio poreikio senoji prekybos struktūra negalėjo patenkinti.

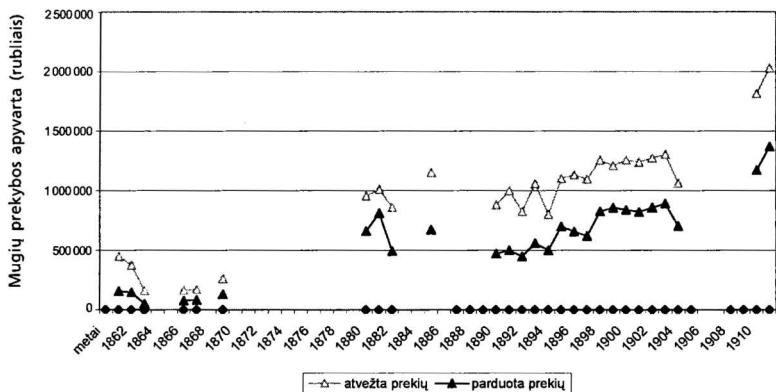
4) Nuo XIX a. devintojo dešimtmečio plintant fabrikinėi gamybai, jos produkcijos realizavimui, šalia geležinkelių steigiami didmeninės prekybos sandėliai ir kuriamas mažmeninės prekybos parduotuvių tinklas atitiko naujų nuolatinio prekių realizavimo būdus. Pasiskirsčius prekių realizavimo tinklui, pramoninė produkciją pradedama realizuoti per urminių sandėlių ir parduotuvių tinklą arba tiesiogiai iš gamyklų, o mugėse ėmė vyrauti prekyba žemės ūkio produkcija.

5) Šie reikšmingi prekybos organizavimo poslinkiai sąlygojo mugių, kaip didmeninės prekybos formos, nykimą. Mugėse pradėjo vyrauti smulki didmeninė prekyba žemės ūkio produkcija ir mažmeninė prekyba amatininkiško pobūdžio gaminiais; taip pat pramonės prekėmis, skirtomis vietinių gyventojų poreikiams.

6) Šiam procesui turėjo įtakos ne tiek krašto ekonominis atsilikimas ar žemės ūkio verslų vyraavimas, kiek naujų transporto formų atsiradimas ir masinės pramoninės gamybos sąlygojami prekybos struktūros modernėjimo procesai.

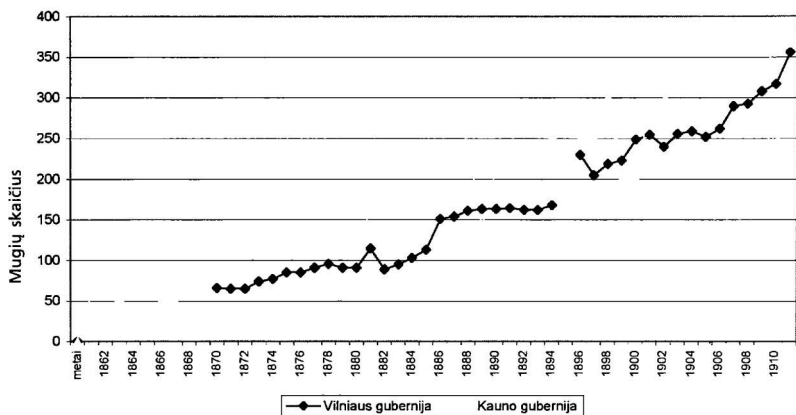

1 pav. Bendra Vilniaus gubernijos mugių prekybos apyvarta*

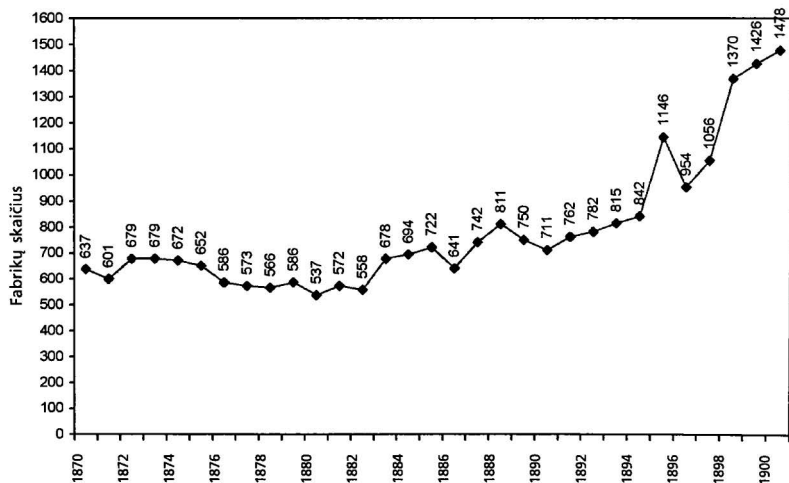

2 pav. Bendra Kauno gubernijos mugių prekybos apyvarta

* 1–3 pav. pateikti grafikai sudaryti remiantis: Памятная книжка Виленской губернии на 1872–1879, 1880–1895, 1897, 1899, 1901–1904, 1907, 1909–1912 год; Материалы для статистики Ковенской губернии. Выпуск 1. Ковно, 1868; Памятная книжка Ковенской губернии на 1862–1864, 1871, 1882–1884, 1887, 1890–1908, 1910–1915 год.

3 pav. Vilniaus ir Kauno gubernijų bendra mugių augimo dinamika

4 pav. Lietuvos fabrikų augimo dinamika*

* Grafikas sudarytas remiantis lentele: Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976, p. 162.

1 lentelė. Mugių skaičius ir metinė prekybos apyvarta (rubliais)¹

Metai	Vilniaus gubernija			Kauno gubernija		
	mugių skaičius	atvežta prekių	parduota prekių	mugių skaičius	atvežta prekių	parduota prekių
1861	?	?	?	59	447 469	155 776
1862	?	?	?	59	375 488	146 457
1863	?	?	?	55	159 963	51 418
1864	?	?	?	?	?	?
1865	?	?	?	?	?	?
1866	?	?	?	50	165 219	76 111
1867	?	?	?	50	170 534	82 911
1868	?	?	?	?	?	?
1869	?	?	?	84	260 237	129 039
1870	66	380 288	237 642	?	?	?
1871	65	340 280	211 337	?	?	?
1872	65	341 429	198 132	?	?	?
1873	74	323 014	207 573	?	?	?
1874	77	473 425	272 445	?	?	?
1875	85	523 206	292 536	?	?	?
1876	85	588 846	321 559	?	?	?
1877	91	572 115	329 087	?	?	?
1878	96	532 030	318 748	?	?	?
1879	91	510 068	325 492	?	?	?
1880	91	418 469	?	130	953 611	660 291
1881*	115	549 886	400 800	apie 157	1 007 941	809 870
1882*	89	420 855	129 011	apie 160	858 754	492 654
1883	95	516 099	378 968	?	?	?
1884	103	614 894	400 695	?	?	?
1885	113	593 208	396 110	?	1 150 000	670 000
1886	151	704 109	330 301	?	?	?
1887	154	640 090	406 003	apie 242	?	?
1888	161	741 424	404 337	apie 242	?	?
1889	163	687 343	403 744	apie 139	?	?
1890	163	698 739	406 668	215	880 000	470 000
1891	164	808 606	500 364	237	1 000 000	500 000
1892	162	788 012	513 462	212	825 000	445 000
1893	162	812 909	513 684	223	1 060 000	560 000
1894	168	887 686	609 382	iki 250	500–800 000	?
1895	?	1 017 457	737 062	260	1 100 000	700 000
1896	230	1 000 000	800 382	250	1 131 660	657 370
1897	205	1 281 326	793 538	250	1 096 606	618 160
1898	219	1 337 397	765 098	iki 300	1 257 300	825 100
1899	223	1 200 731	781 812	200	1 210 000	855 000
1900	249	1 387 830	963 357	per 200	1 527 686	838 140
1901	255	1 563 462	972 591	iki 290	1 241 465	820 660
1902	240	1 644 810	1 044 786	296	1 275 000	858 000
1903	256	1 925 081	1 801 141	iki 318	1 305 110	890 732
1904	259	2 212 846	1 103 771	316	1 062 000	703 000
1905	252	1 990 153	1 024 867	per 309	?	?
1906	262	2 254 238	1 255 765	?	?	?
1907	290	2 281 672	1 330 368	?	?	?
1908	293	1 781 956	1 293 740	per 314	?	?
1909	308	2 012 621	1 466 791	per 324	?	?
1910	317	1 992 350	1 359 229	per 315+52 pirm.	1 817 938	1 172 449
1911	per 356	2 286 573	1 376 672	per 315 + 52 pirm.	2 032 856	1 372 617
1912	?	?	?	per 319 + 54 pirm.	?	?
1913	?	?	?	324 + 52 pirm.	?	?
1914	?	?	?	?	?	?

¹ Lentelė sudaryta remiantis: Памятная книжка Виленской губернии на 1872–1879, 1880–1895, 1897, 1899, 1901–1904, 1907, 1909–1912 год; Материалы для статистики Ковенской губернии. Выпуск 1. Ковно, 1868; Памятная книжка Ковенской губернии на 1862–1864, 1871, 1882–1884, 1887, 1890–1908, 1910–1915 год.

* Klausukais pažymėtos vietos, kur oficialiose ataskaitose nėra pateikta informacija apie mugių rengimą ir apyvartą.

** 1880, 1881 m. Kauno gubernijos pateikiami apytiksliai duomenys: nurodytas 21 mugės atvežimo ir pardavimo vidurkis, nenurodomas atvežimas į 8 smulkias muges ir pardavimas 8 mugėse; 1882 m. 9 mugių apyvartos duomenų visai nėra. 14 mugių pateiktas tik atvežimo vidurkis ir 5 iš jų pardavimo vidurkis.

*** 52 pirm. – Šiauliuose kiekvieną pirmadienį vyko arklių mugės.

2 lentelė. Vilniaus gubernijos svarbesnių mugių prekinė apyvarta (rubliais)*

Metai	Svarbiausios mugės									
	Vilnius (Šv. Jurgio)		Švenčionys (2 mugės)		Kamajai (5 mugės)		Meričiai (4 mugės)		Sviriai (8 mugės)	
	atvežta	parduota	atvežta	parduota	atvežta	parduota	atvežta	parduota	atvežta	parduota
1876	312 750	114 150	30 200	22 730	?	?	?	?	?	?
1877	274 600	117 400	26 590	19 875	?	?	?	?	?	?
1878	218 500	89 670	26 700	20 775	?	?	?	?	?	?
1879	171 500	66 800	30 690	23 775	?	?	?	?	?	?
1880	120 500	51 400	29 000	24 360	?	?	?	?	?	?
1884	216 300	102 600	28 000	23 500	35 000	22 900	19 000	13 000	?	?
1886	201 680	107 600	52 000	29 500	35 500	18 700	17 500	13 200	?	?
1887	201 680	107 600	52 000	29 500	35 000	18 700	17 500	13 200	31 800	24 090
1888	221 600	105 640	52 000	28 000	25 500	12 200	18 862	15 836	33 100	21 750
1889	165 150	93 195	52 000	28 000	25 130	20 840	17 250	7 660	32 930	21 160
1890	198 600	71 380	40 000	21 000	18 520	9 700	18 520	16 170	32 450	19 710
1891	236 464	168 398	50 500	24 000	22 695	10 630	19 175	8 120	32 410	20 300
1892	227 530	160 631	52 000	23 000	23 000	9 700	18 700	14 400	29 350	19 450
1896	245 370	213 280	41 000	15 000	21 580	12 200	17 160	7906	24 680	20 050
1897	364 150	193 550	42 000	18 700	?	?	?	?	?	?
1911	1300	890	34 000	24 000	5100	2550	13 100	10 600	15 350	10 550

3 lentelė. Kauno gubernijos svarbesnių mugių prekinė apyvarta (rubliais)**

Metai	Svarbiausios mugės									
	Šiluva		Vidžiai		Kalvarija		Zarasai		Vilkmergė	
	atvežta	parduota	atvežta	parduota	atvežta	parduota	atvežta	parduota	atvežta	parduota
1861	45 000	12 328	45 000	30 000	?	?	103 230	36 440	?	?
1862	62 950	17 310	50 000	30 000	20 789	10 989	29 230	6375	?	?
1863	1100	450	14 450	425	20 789	10 989	27 957	2450	3200	1300
1866	18 000	12 000	?	?	?	?	14 800	2500	5270	4258
1867	2000	8000	?	?	?	?	12 700	1950	5296	4425
1869	?	?	20 400	12 500	?	?	?	?	15 394	1143
1880	20 550	15 000	70 000	50 700	8500	4300	13 000	6000	70 000	45 000
1881	20 550	15 000	70 000	50 700	8000	4000	13 000	6000	70 000	45 000
1882	20 140	15 300	64 231	29 796	6000	3000	13 000	6500	22 000	9000

Памятная книжка Виленской губернии на 1872–1882, 86, 88–1894, 1898, 1899, 1913 год.

* Памятная книжка Виленской губернии на 1872–1882, 86, 88–1894, 1898, 1899, 1913 год.

** Памятная книжка Ковенской губернии на 1862, с. 20; ten pat, 1863, с. 25; ten pat, 1864, с. 94–96; ten pat, 1871, с. 150; ten pat, 1882, с. 261–265; ten pat, 1883, с. 269–271; ten pat, 1884, с. 286–289; Материалы для статистики Ковенской губернии. Выпуск 1. Ковно, 1868, с. 240.

4 lentelė. 1870–1900 m. Lietuvos fabrikų dinamika*

Metai	Bendras lietuviškųjų gubernijų gamybos įmonių skaičius			Lietuviškųjų gubernijų pramonė (be malūnų ir amatininkiško pobūdžio dirbtuvių)		
	įmonių skaičius	darbuotojų skaičius	produkcija (tūkst. rb)	įmonių skaičius	darbuotojų skaičius	produkcija (tūkst. rb)
1870	636	2349	3069,2	636	2349	3069,2
1871	601	2633	3018,7	601	2633	3018,7
1872	679	2734	3879,2	679	2734	3879,2
1873	682	3253	5047,4	679	3233	5005,4
1874	676	3467	5284,9	672	3422	5173,1
1875	655	3715	4680,8	652	3655	4542,8
1876	588	2973	4632,4	586	2957	4556,4
1877	575	3411	5139,6	573	3391	5123,5
1878	573	3393	6949,9	566	3354	6872,4
1879	596	3601	6467,2	586	3561	6427,8
1880	609	3912	6633,6	537	3746	6114,5
1881	765	4266	6340,2	572	3976	5796,6
1882	687	4044	7182,7	588	3821	6779,5
1883	868	5516	8862,8	638	5097	8361,2
1884	995	6733	8392,4	693	6079	7846,0
1885	1052	6115	7455,6	722	5473	6965
1886	1004	5991	7922,1	641	5327	7506,8
1887	1315	6386	8707,9	742	5460	8032,3
1888	1249	7308	9506,6	811	6573	8682,9
1889	1464	7434	9760,6	750	6328	8808,0
1890	1570	7588	10 099,0	711	6256	8803,9
1891	1713	7744	11 475,8	762	6216	9155,6
1892	1818	8025	12 173,3	782	6284	9760,5
1893	1817	9049	12 033,1	815	7337	9219,4
1894	1972	9688	13 275,3	848	7823	10 353,6
1895	2631	11 398	14 292,5	1146	9220	11 493,0
1896	2565	11 584	13 893,0	954	9119	11 473,8
1897	2742	12 457	14 900,6	1056	9709	12 840,6
1898	3059	14 853	15 680,7	1370	12 327	13 884,4
1899	3118	15 982	15 820,7	1426	13 183	13 217,3
1900	3232	18 551	22 070,6	1478	15 743	19 080,6

* Duomenys lentelėje pateikiami pagal: *Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976, p. 162.

FAIRS AND HIS ROLE IN PATTERN OF TRADE IN VILNIUS AND KAUNAS PROVINCE IN 1861–1914

Aelita Ambrulevičiūtė

Summary

Vilnius and Kaunas province didn't have large-scale fairs. Traditionally, they lasted 1–2 days, sometimes – coupe weeks, rarely – a month. Each fair had its own traditions and specialization. Before appearance of railway and factory production, fairs played a very important role of wholesale trade: the key transactions were carried out through fairs system. Tendencies of fairs' decline appeared after the economic reforms in 1861.

With Lithuanian involvement into interlocal market of trade, was growing the importance of foreign and interregional trade, and increasing the network of domestic trade. However, quantitative spread of the latter was decreasing turnover of separate markets. Also, expansion of fairs network from the eighties of XIX century noticeably decreased the trade turnovers of a separate fair and decreased the importance of fairs as a form of the wholesale trade. Such phenomenon should be explained not just by the economical backwardness of the country, domination of agrarian trade, but by the modernization of structures of transport, production and commerce.

With the expansion of factory production and increased extent of production after 1861, seasonal prevalence of fairs and their locality were not meeting the modern requirements for realization of goods. Permanent industry trade of consumer goods was creating modern outlet forms. Because of the specifics of trade in fairs, wholesale of factories goods didn't spread here even since the middle of the eighties, when the number of factories and the amount of industrial goods were increasing. Just a small part of industrial goods for consumers needs were getting into the fairs through retail trade system, which was creating its own network of realization of goods in seventies-eighties of XIX century. Since the end of XIX century, the main

goods assortment and the biggest part of trade turnover in Vilnius and Kaunas province fairs were the products of agriculture.

Laying of railways improved communication, constant trade relationship with the industrial centers began, which revitalized the interregional transportation of goods from / into aboard. With the permanent goods realization possibilities, the industrial enterprises did not have to wait for the coming fairs. Since then, industrial products were soled out through the modern permanent outlet system of goods (wholesale warehouses and special shops) and the products of agriculture in fairs and through special networks of wholesale warehouses, established for agricultural products. The latter took some part of fairs outlet and quantitatively decreased the transportation of goods into fairs. Such differentiation of the outlet for goods caused a greatly decreased of the trade turnover in fairs, their role in the trade structure fell down and their importance was reduced just to the local level.

Decline of the latter was also influenced by the growth of the network of market in the second part of XIX century. Under the market conditions, seasonal prevalence of fairs only partly satisfied peasants and artisans, since marts' working schedule was more constant (1–3 time in a week), and they too were great competitors of the fairs. Wholesale warehouses, special consumer goods shops and marts all decreased the importance of the fairs. Fairs became places of realization of artisans' and farmers' production. There, artisans and farmers, making for the market, could sell their products without mediator. That is why the increasing number of fairs, were one effect of the growth of the commercialization of the agriculture, integration of peasant's economy into market and his conversion of entrepreneurs.

Įteikta 2007-03-07

Parengta skelbti 2007-05-04